

Eveline van Staalduine-Sulman

Samuël, de ideale schriftgeleerde

Alles wat we weten over Samuël, komt uit de teksten van de Hebreeuwse Bijbel. Die komen meestal tot ons in de vorm van vertalingen, en iedere vertaling heeft zijn eigen uitgangspunten. Zo ook de vertaling die onder de naam targoem bekend staat. In deze vertaling klinken de meningen en de eigenaardigheden uit de tijd van de vertalers geregeld door. Daarom is het best interessant te zien wat deze vertaling ons biedt, en welk beeld van Samuël hierin wordt geschetst. Is het ongeveer hetzelfde als in de Hebreeuwse Bijbel of is het wezenlijk anders?

Targoem als vertaling

Targoem is het Hebreeuwse woord voor 'vertaling'. Nu krijgt niet iedere vertaling de naam targoem. Eigenlijk alleen de Aramese vertalingen van de boeken van het Oude Testament. Deze vertalingen zijn tot stand gekomen ergens tussen de eerste eeuw vóór en de negende eeuw na Christus. De oudste Aramese vertaling die wij kennen, is die van het boek Job, gevonden in de Qumran-grotten. Daarna kwamen vertalingen van de Tora en de Profeten. De vertalingen van de overige boeken van de Hebreeuwse Bijbel zijn naderhand nog gemaakt. De targoem van de boeken Samuël is waarschijnlijk in de tweede eeuw van onze jaartelling ontstaan en later nog bijgeschaafd.

De targoem-vertalers van Tora en Profeten hadden twee doelen voor ogen. Ten eerste moest ieder woord het liefst in exact dezelfde volgorde als in de Hebreeuwse Bijbel worden weergegeven in de vertaling. Ten tweede moest de vertaling goed te lezen en toe te passen zijn in de tijd waarvoor die gemaakt was. De targoem volgt de tekst van de Bijbel dus erg nauwgezet, soms zelfs dwangmatig. Toch zijn er geregeld toevoegingen om de tekst helder te krijgen voor de lezer en toepasbaar in de eigen situatie. Deze toevoegingen blijven allemaal binnen het verhaal.

Ik noem een voorbeeld. In 2 Samuël 12,5 staat de uitdrukking 'hij is een zoon van de dood'. Wat be-

tekent dat, vroeg de targoem-vertaler zich af. Dat betekent dat die persoon de doodstraf verdient. Dus vertaalt de targoem: 'hij is een man die het verdient gedood te worden.' De volgorde van de begrippen blijft dezelfde als in de Hebreeuwse Bijbel: *hij - zoon - dood* wordt *hij - man - gedood*. Maar er wordt wel zo vertaald dat de lezer meteen begrijpt wat er bedoeld wordt.

De verstaanbaarheid wordt in de vertaling soms zo sterk benadrukt dat oude gewoonten en zaken worden vertaald met modernere. Geregeld wordt een plaatsnaam aangepast aan de naam van de stad in de tijd van de vertalers. David sleept krijgsgevangenen door de straten zoals de Romeinen dat wel deden. Goliath brult niet alleen maar 's morgens en 's avonds dat hij een tegenstander wil om mee te vechten, de targoem specificereert de tijdstippen: tijdens het ochtend- en het avondoffer. Zo wordt de vertaling erg actueel. Je kunt het je als lezer voorstellen, omdat het in je eigen termen wordt uitgelegd.

Een belangrijk kenmerk van de targoem is de eerbied voor God. Veelal wordt God in deze vertaling voorgesteld als 'op een afstand'. Mensen doen geen dingen 'voor God', maar 'voor het aangezicht van God'. God handelt niet zelf, nee, zijn woord of zijn aanwezigheid handelt. Israëlieten verlaten God niet, ze verlaten hooguit 'zijn erediens'. Allerlei bufferbegrippen worden gebruikt om de eerbied in stand te houden. Deze eerbied breidt zich uit naar Gods knechten. Die zullen nooit per ongeluk iets verkeerd doen. Hanna veronderstelt niet dat God haar 'vergeet' (hoe zou God iets kunnen vergeten?), maar vraagt of hij haar niet verwerpt. David brengt geen plengoffer, maar belooft dat hij dat later zal laten brengen. Hij is tenslotte geen priester. Natuurlijk blijven de duidelijke zonden staan, zoals Davids overspel met Batseba en de moord op Uria, maar alle dubbelzinnige teksten worden in het voordeel van de held beslist.

Samuël als ideale profet

Samuël wordt in de targoem voorgesteld als een ide-

Hanna draagt Samuël op in de tempel

ale profeet, komend uit een profetisch gezin. Zijn vader Elkana wordt meteen al in het eerste vers omschreven als 'een van de profetenleerlingen uit Rama'. Blijkbaar stelde men zich voor dat er ook in die tijd al profetenscholen waren, zoals later bij Elia en Elisa (2 Koningen 2,3). Samuëls moeder Hanna was ook profeet. Haar lied wordt in de targoem opgevat als een beschrijving van de toekomst van Israël. Na woorden over haar zoon en kleinzoon voorspelt zij de ondergang van de Filistijnen, van Sanherib, Nebukadnessar, Haman en ook het Griekse rijk. De laatste verzen van het lied worden gezien als profetie over de messias en Gods oordeel over de wereld. Als zoon uit zo'n gezin moet Samuël natuurlijk wel een goede profeet worden. Hij wordt dan ook hogelijk geprezen in de targoem. Hij is niet alleen 'zeer geliefd' (1 Samuël 2,26), maar wordt omschreven met de woorden: 'zijn wegen waren recht voor de Heer, en zijn daden rechtvaardig te midden van de mensen'. En in 4,1 staat niet alleen dat Samuëls woorden tot heel Israël kwamen, maar ook dat zijn woorden heel Israël verheugden.

In de targoem wordt zorgvuldig vermeden dat Samuël ook maar iets fout gedaan zou kunnen hebben. Ik noem een voorbeeld. 1 Samuël 3,3 laat ons in het onzekere waar Samuël nu eigenlijk slaapt. Letterlijk vertaald staat er: 'en Samuël lag te slapen in de tempel van de Heer, waar de ark van God was.' Slapen bij de ark is natuurlijk niet toegestaan, maar het Hebreeuws zou op deze manier kunnen worden opgevat. Daarom splitst de targoem dit vers op, en vult men aan waar Samuël sliep: 'en Samuël lag te slapen in de voorhof van de levieten. In de tempel van de Heer, waar de ark van God is, werd een stem gehoord ...' Zo wordt het laatste deel van dit vers gekoppeld aan vers 4, dat spreekt over het roepen van Gods stem. De targoem vermijdt dus zorgvuldig dat de lezer zou kunnen denken dat Samuël in een heilig deel van de tempel geslapen zou kunnen hebben, laat staan in het allerheiligste deel, bij de ark.

Ook in 3,7 wordt vermeden dat we het Hebreeuws verkeerd zouden opvatten. Daar staat dat Samuël de Heer nog niet kende, maar dan zou hij net zo dom

en verkeerd zijn als de zonen van Eli. Van hen wordt precies hetzelfde gezegd in 2,12. Daarom wordt een andere omschrijving gegeven van Samuëls onwetendheid: 'Samuël had nog niet geleerd de profetische instructies van de Heer te herkennen.' Natuurlijk kent deze profetenzoon de Heer wel, maar hij had alleen nog niet kennism gemaakt met zijn instructies. Dat verklaart waarom Eli hem moest instrueren hoe hij moest antwoorden op Gods roepstem.

Tegelijkertijd wordt gezegd dat Samuël leviet was. In het eerste vers (1 Samuël 1,1) wordt van zijn vader Elkana weliswaar gezegd dat hij in Efraïm woont, maar ook dat hij 'deel heeft aan de heilige zaken'. Dit betreft een aanduiding van zijn levitische afstamming: alle stammen hadden een deel van het land toegewezen gekregen, maar de levieten hadden de heilige zaken als deel. Deze levitische afstamming staat al in 1 Koningen 6,18-21. De vermelding van deze afstamming lost een probleem op: Samuël ofert zelf, terwijl er ook een heiligdom is (1 Samuël 7,9; 9,13; 13,8). Het verklaart ook dat hij kan slapen in de voorhof van de levieten.

Samuël als ideale schriftgeleerde

Al wordt Samuël afgeschilderd als leviet en profeet in de dagen van Saul, toch wordt hij in de targoem ook een moderne schriftgeleerde, uit de tijd van de vertalers zelf. Zo is hij gastheer bij het offerfeest waar Saul en zijn knecht arriveren. Hij zegent niet alleen het offer, zoals in de Hebreeuwse tekst staat, maar hij doet dat door het brood te breken en de gebruikelijke zegenspreuk te zeggen. Deze combinatie komt ook regelmatig in de evangeliën voor: '... sprak de zegen uit, brak het brood ...' (Matteüs 14,19). Daarbij moet worden opgemerkt dat Samuël dit volgens de targoem niet doet op een hoogte (een heuvel, waarop veelal afgodendienst wordt bedreven), maar in een 'eetzaal'. Geen blaam treft Samuël met deze vertaling.

Dat Samuël met de Schrift bezig is, blijkt uit veel van zijn uitspraken. De targoem dicht hem echter nog meer kennis toe dan de Hebreeuwse Samuël. In 1 Samuël 12,11 verwijst Samuël naar een aantal rechters, waaronder hemzelf: 'Daarop zond de Here Jerubbaäl, Bedan, Jefta en Samuël en redde u.' De Aramese Samuël houdt zich echter aan de tekst van het boek Rechters en noemt Gideon, Simson, Jefta en Samuël. Gideon wordt in het boek Rechters zelf al geïdentificeerd met Jerubbaäl (Rechters 7,1). Bedan is onbekend, maar de Aramese Samuël kan

hem thuisbrengen door zijn naam te ontleden in twee stukken: *be* staat als afkorting voor *ben*, dat 'zoon' betekent, en *dan* staat voor de stam Dan. En wie is een afstammeling van Dan onder de rechters? Simson. Deze redenering is in overeenstemming met de verklaringen van dit vers in de Talmoed en de midrasj.

Een even mooi staaltje van schriftuitleg geeft de Aramese Samuël in 1 Samuël 15,17. De Hebreeuwse Samuël zegt slechts dat Saul hoofd is geworden van alle stammen van Israël. De Aramese weet echter ook waarom: het is de verdienste van de stam Benjamin, die als eerste door de Rode Zee trok bij de uittocht uit Egypte. En hoe weet hij dat? Dat kan hij afleiden uit Psalmen 68,28, waar staat dat Benjamin de anderen 'leidde'. Door ook dit woord in twee stukken te knippen, komen verschillende midrasjim ertoe dat Benjamin 'de zee in stapte'. De combinatie van 'leiden' en 'de zee in stappen' brengt dan de uitleg dat de stam Benjamin de eerste was. Daarvoor wordt hij beloond met de eerste koning.

In datzelfde hoofdstuk 15 legt de targoem erg veel nadruk op het belang van de Schrift. Een deel van vers 23 luidt in het Hebreeuws: 'Weerspanningheid is even erg als toverij, en eigenzinnigheid is even slecht als afgodendienst.'

De vertaling – weer een uitspraak uit de mond van de Aramese Samuël – luidt echter:

*Zoals de schuld van de man die toverij bedrijft,
zo is de schuld van iedereen die ingaat tegen de
woorden van de Tora.
En zoals de schuld van het volk dat afgodendienst
bedrijft,
zo is de schuld van iedereen die afdoet of toevoegt
aan de woorden van de profeten.*

Tora en Profeten (of Wet en Profeten) is een bekende samenvatting van alle boeken van de Schrift. Zo komt het ook geregeld in het Nieuwe Testament voor (bijvoorbeeld Matteüs 5,17). Dat je niets mag afdoen of toevoegen, komt overigens ook voor in het Nieuwe Testament. Zo staat aan het einde van het boek Openbaring: 'Ik verklaar tegenover eenieder die de profetie van dit boek hoort: als iemand er iets aan toevoegt, zal God hem de plagen toevoegen die in dit boek beschreven zijn; en als iemand iets afneemt van wat in het boek van deze profetie staat, zal God hem zijn deel afnemen van de levensboom en van de heilige stad zoals die in dit boek beschreven zijn' (Openbaring 22,18-19).

In 1 Samuël 15,29 zegt Samuël: 'En u weet dat de glorie van Israël nooit zijn woord breekt en nimmer van zijn besluiten terugkomt. Hij is immers geen mens, dat hij van zijn besluiten terug zou komen.' Dit lijkt in het Hebreeuws al op een uitspraak in Numeri 23,19:

*God is geen mens, dat hij zijn woord zou breken
of terug zou komen op zijn besluit.
Zou hij beloven en niet vervullen,
zijn woord geven en het niet gestand doen?*

In de targoem is de gelijkenis nog groter, doordat de vertaler van Samuël duidelijk de Aramese vertaling van Numeri heeft gebruikt:

*... de Heer van Israëls overwinningen,
voor wie geen bedrog bestaat
en die niet terugkomt op wat hij zegt,
want hij is niet als de mensenkinderen,
die spreken en dan weer ontkennen,
besluiten en dan niet gestand doen.*

Samuël, de rabbi van David

Samuël is niet alleen een groot schriftgeleerde in de targoem, hij is ook nog eens hoofd van een school. Hij is een rabbi zoals er in de dagen van de vertalers rondliepen, en had zijn eigen leerlingen. In de hoofdstukken 19-20 staat het verslag van de vlucht van David, weg van zijn boze schoonvader Saul. Hij vlucht dan naar Rama, de woonplaats van Samuël. In het Hebreeuws staat dan dat hij vlucht naar de *najot* in Rama. Dit Hebreeuwse woord is in de targoem steevast met 'talmoedschool' vertaald. Zo wordt David voor een tijdje leerling van Samuël.

Wanneer de knechten van Saul naar Rama gaan om David te arresteren, zien zij dus een verzameling schriftgeleerden, met Samuël aan het hoofd als docent (19,20). De vertaling gaat verder met een vreemde mengeling van elementen uit de Hebreeuwse tekst – waar het een verzameling profeten is die in geestvervoering geraken onder leiding van Gods geest – en elementen uit de eigen tijd, waarin schriftgeleerden de belangrijkste geestelijke leiders waren. Zo komen de schriftgeleerden uit de tekst van de targoem onder invloed van Gods profetische geest, maar ze gaan dan niet profeteren, maar God loven. Zo ook met de knechten van Saul, en uiteindelijk ook met Saul zelf. Het spreekwoord dat aan het einde van dit hoofdstuk genoemd wordt – 'Is Saul ook onder de profeten?' –, wordt door de

targoem dan ook veranderd in: 'Is Saul ook onder de schriftgeleerden?' Het antwoord luidt duidelijk neen. Zo is David dus wel onder de schriftgeleerden, maar koning Saul niet. Desondanks mag Samuël zijn eerste gezalfde later toezeggen dat hij het eeuwige leven krijgt. In een handschrift van de targoem zegt Samuël niet alleen dat Saul en zijn zonen 'bij mij' zullen zijn in de dood (1 Samuël 28,19), maar zelfs dat hij en zijn zoons naar de 'opslagplaats van het eeuwige leven' zullen gaan.

De goede leerling van Samuël, koning David, wordt later op zijn beurt hoofd van een Tora-school volgens de targoem van Kronieken. In 1 Kronieken 11,11 staat in de targoem een gedicht over koning David waarin hij geschilderd wordt als een vreemde mengeling van koning, rabbi en voorzanger. Hij is niet alleen heldhaftig in de strijd, maar legt ook de Schrift uit in zijn school en is een meester in de kunst van het zingen.

Conclusie

Het beeld van Samuël dat naar voren komt uit de targoem, is een merkwaardige mengeling van oud en nieuw: hij is een profeet, zoals ook de Hebreeuwse Bijbel beschrijft, maar geregeld wordt hij ook voorgesteld als schriftgeleerde en rabbi, zoals de mensen dat kenden uit de tijd van de vertaling. Blijkbaar wilde men zich zo'n profeet ook niet al te vreemd voorstellen. Ze raken niet in geestvervoering, neen, ze prijzen God en leggen de Schrift uit aan hun leerlingen zoals de rabbi's dat deden. In alle gevallen wordt Samuël gevrijwaard van onopzettelijke zonden. Hij is een schoolvoorbeeld voor de lezer, de ideale schriftgeleerde.

Literatuur

- L. Smolar en M. Aberbach, *Studies in Targum Jonathan to the Prophets*, New York 1983;
- D.J. Harrington en Anthony J. Saldarini, *Targum Jonathan of the Former Prophets. Introduction, translation and notes* (Aramaic Bible series 10), Edinburgh 1987;
- E. van Staalduine-Sulman, 'Het lied van het lam', in: *Interpretatie* 1.6 (1993), 21-22;
- E. van Staalduine-Sulman, *The Targum of Samuel* (SAIS, 1), Leiden 2002;
- E. van Staalduine-Sulman, 'De messias, de rechtvaardigen en de goddelozen (Targoem 2 Samuël 23:1-8)', in: G.C. den Hertog en S. Schoon (redactie), *Messianisme en eindtijdverwachting bij joden en christenen*, Zoetermeer 2006, 70-91. ■